

МОВА ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА БУТТЯ КУЛЬТУРИ

Мета статті – з'ясувати сутність мови як універсальної форми буття культури. **Методологія** дослідження передбачає застосування культурологічного підходу та системно-структурного методу, що ґрунтується на забезпеченні комплексності й широти охоплення предмета дослідження. **Новизна дослідження.** Осмислено сутність мови як форми буття культури з використанням методологічних засад культурологічного підходу. **Висновки.** Мова є універсальною формою культури, виконує роль інтегруючого механізму об'єднання різних культурних форм в єдину цілісну систему. Змістовий зв'язок базисних елементів мови з предметними формами людської діяльності розкривається діяльнісною теорією та дає змогу їй бути загальною формою вираження людської культури, історично визначеного способу людської життєдіяльності.

Ключові слова: мова, культура, буття, мистецтво, слово.

Лисинюк Марина Віталіївна, аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

Язык как универсальная форма бытия культуры

Цель статьи – выяснить сущность речи как универсальной формы бытия культуры. **Методология** исследования предполагает применение культурологического подхода и системно-структурного метода, основанного на обеспечении комплексности и широты охвата предмета исследования. **Новизна исследования.** Осмыслено сущность языка как формы бытия культуры с использованием методологических приемов культурологического подхода. **Выводы.** Язык является универсальной формой культуры, выполняет роль интегрирующего механизма объединения различных культурных форм в единую целостную систему. Содержательная связь базисных элементов языка с предметными формами человеческой деятельности раскрывается деятельностной теорией и позволяет ему быть общей формой выражения человеческой культуры, исторически определенного способа человеческой жизнедеятельности.

Ключевые слова: язык, культура, бытие, искусство, слово.

Lysyniuk Maryna, graduate student, Kyiv National University of Culture and Arts

Language as a universal form of being culture

The purpose of the article to clarify the essence of speech as a form of culture. The **methodology** of the study assumes the use of a system-structural method based on ensuring the complexity and breadth of the scope of the research subject. The **novelty of the study** is the cultural understanding of language as a form of cultural existence. **Conclusions.** Language is a universal form of culture, fulfills the role of integrating mechanism of various cultural forms in a single integrated system. The substantive connection of the basic elements of language with the objective forms of human activity is revealed by the activity theory, and allows it to be a general form of expression of human culture, a historically determined way of human life activity.

Key words: language, culture, being, art, word.

Вступ. Мова – головна із знакових систем людини, найважливіший засіб людського спілкування. За допомогою слів можна інтерпретувати інші знакові системи. Мова – універсальний матеріал, який використовується людьми при поясненні світу і формуванні тієї чи іншої його моделі. Хоча художник може це зробити і за допомогою зорових образів, а музикант – за звуків, але всі вони "озброєні", перш за все, знаками універсального коду – мови.

Оскільки мова є постійно змінюваною системою, її теоретичне осмислення з плином часу не відповідає реальним фактам і потребує коригування або ж кардинальної зміни. Ця обставина висуває необхідність розгляду змісту мови з культурологічної точки зору як найважливішого засобу й умови оптимізації культурно-комунікативних процесів, що забезпечують єдність і стабільний розвиток соціуму.

Огляд досліджень і публікацій по темі. Серед авторів, які осмислюють проблеми мови в контексті культури, варто відзначити таких дослідників, як: К. Бюлер, А. Вежбицька, В. фон Гумбольдт, В. Карасик, О. Корнілов, Е. Сепір, Б. Уорф [2; 3; 5; 7; 9; 14; 16] та ін. Зокрема, вивчення взаємозв'язку мовних одиниць та культури започатковано й розвинуто у працях В. фон Гумбольдта та ін., як "джеркало культури" мову розглядала А. Вежбицька та ін. Питання мови як специфічної форми культури досліджувалася представниками семіотичної школи (Ю. Лотман [10], Г. Мельніков [12], В. Солнцев [15])

та мислителями, які працювали на межі філософії і філології (М. Бахтін [1]). Істотними є праці, що досліджують психологічні механізми мовної діяльності (А. Лурія [11], Л. Виготський [4], Ж. Піаже [13]). Однак у сучасній культурології відсутні узагальнені праці, в яких би було з'ясовано зміст мови як універсальної форми буття культури.

Мета статті – з'ясувати сутність мови як універсальної форми буття культури.

Виклад основного матеріалу. Е. Кассіерер виокремлює кілька типів символічних форм: пізнання, мова, міф і мистецтво, і розглядає їх як "джерела світла, умови бачення і витoki будь-якого творення" [8], як "великі орієнтири духовного руху, ідеального процесу, в якому для нас конститується дійсність як єдине і різноманітне, як розмаїття творінь, які все ж в кінцевому підсумку зв'язуються воедино єдністю значення" [8]. При цьому, розмірковуючи про всі форми, мислитель використовує саме лінгвістичний зміст термінів – "знак", "значення", "зміст", застосовуючи їх і до мистецтва, і до міфу. Такий хід думки не випадковий для Е. Кассієра – його концепція ґрунтується на розумінні особливої ролі мови в культурі, тому перший том його "Філософії символічних форм" має назву "Мова", цілком присвячений її аналізу.

Слід погодитися з Е. Кассієром у тому, що елементи мовної системи виконують універсальну функцію. Знаки здійснюють первинну обробку наявного матеріалу і закладають загальні орієнтири подальшого освоєння позамовного простору. З цієї точки зору, весь світ, всі речі, які опиняються в полі духовного бачення людини, в полі її свідомості, постають для неї значущими, тобто будь-який предмет можна розглядати як знак, який вказує людині на певний зміст, певний культурний досвід.

Власне кажучи, родоначальником ідеї вважається не Е. Кассієр, а В. фон Гумбольдт, який у праці "Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства" висловив таку ідею: "Як окремих звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому постає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні. Людина оточує себе світом звуків, щоб сприйняти в себе і переробити світ речей. Ці наші вирази жодним чином не виходять за межі простої істини. Людина переважно – і в тому числі і виключно, оскільки відчуття і дії у неї залежать від її уявлень, – живе з предметами так, як їх підносить їй мова. За допомогою того самого акту, в силу якого вона сплітає мову зсередини себе, вона вплітає себе в неї; і кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише настільки, наскільки вона тут же вступає в коло іншої мови" [5, с. 80]. Отже ідея лінгвістичної детермінації тут висловлена досить виразно, але свою класичну форму вона отримала завдяки американському лінгвісту Бенджаміну Уорфу. Його "теорію відносності мови" в стислому вигляді викладено в праці "Відношення норм поведінки і мислення до мови": "... наш лінгвістично детермінований розумовий світ не лише співвідноситься з нашими культурними ідеалами й настановами, але захоплює навіть наші, власне, підсвідомі дії в сферу свого впливу і надає їм деякі типові риси" [16]. Ставлячи питання про співвідношення мови і норм культури, Б. Уорф однозначно вирішує його на користь мови, стверджуючи, що саме остання є тим чинником, який обмежує і спрямовує її розвиток строго визначеними шляхами [16].

Теорія Б. Уорфа часто піддавалася критиці за те, що в певному сенсі вона відроджувала кантівську "річ-в-собі", тобто ставила між людиною і світом непрохідний бар'єр, тільки не апріорних чуттєвих форм, а мовних структур. Але справа полягає в тому, як розуміти це співвідношення ("людина – мова – світ") і самі ланки цього взаємозв'язку. Людина дійсно не може поглянути на світ інакше, як через певну, вироблену історією культури форму, але саме запитання про те, що стоїть за цією формою, або який же світ насправді, якщо прибрати "призму", можна задавати тільки з тієї позиції, коли форма мови відривається від самої людини, постає у вигляді зовнішнього. Якщо ж розуміти мову як невід'ємний складник людської істоти, то таке запитання виявляється внутрішньо суперечливим: не можна прибрати "призму", зберігши людину, і запитувати що ж вона бачить, оскільки це буде вже не людина і не людський світ.

Зумовленість людського сприйняття зовнішнього світу мовними формами доводиться в психолінгвістиці Л. Виготським [4] і О. Лурія [11], які використовували в своїх дослідженнях мовної діяльності людини сучасні експериментальні методи. На їхнє переконання, для людини, строго кажучи, не існує екстралінгвістичної, тобто позамовної, дійсності. Йдеться не про заперечення зовнішнього світу, об'єктивної дійсності, а про те, що для людини ця дійсність завжди дана в людській формі, тобто твердження, що людина дивиться на світ крізь мову фактично рівнозначне твердженню, що людина дивиться на світ по-людськи, або, ще коротше, що саме людина дивиться на світ. Це міркування виглядає занадто абстрактним і потребує певної конкретизації і прояснення. З цією метою можна навести два приклади, взяті з музики та образотворчого мистецтва. Досить часто можна почути фразу про те, що музика не потребує перекладу, не знає мовних бар'єрів. Стійким є стереотип сприйняття музичного мистецтва як абсолютно автономної форми культури – варто лише згадати, яке не-

досяжно високу роль відводив музиці А. Шопенгауер [17], який вважав, що саме в ній знаходить своє безпосереднє вираження сама "воля". Але не варто забувати і про те, який величезний пласт мовних текстів супроводжує музичне мистецтво, скільки книг написано про відомі твори – яким би сильним не був вплив самого музичного твору, він обов'язково супроводжується текстами, що інтерпретують його смислове навантаження, так що ми сприймаємо музичний твір опосередковано, пропускаючи його крізь "призму мови", тобто культура форм звуку тлумачиться формами мови. Але тільки цим зв'язок музики з мовою не обмежується. В процесі розвитку музичної культури виробляється і мова музики, причому в цьому вживанні терміна немає жодної метафоризації: в музиці є свої мовні одиниці, є свої правила спілкування, тому можна говорити про національні мови музики, наприклад, в Європі був поширений гармонійний мінор, а ще є іонійський, лідійський, міксолідійський, дорійський і т.д. лади, кожен з яких має давнє походження і являє собою національні музичні форми, що втратили з часом свою локальну обмеженість. Створювані композиторами теми, мелодії, музичні фрази включаються в єдину тканину музичної "семіосфери" (Ю. Лотман) – вони вступають в діалогічні відносини, взаємодіють на різних рівнях, породжують нові форми, інтерпретують один одного. Таким чином, музичну культуру можна розглядати в термінах мови, і це жодною мірою не має на увазі заперечення особливостей образних форм мистецтва.

Подібне міркування можливе і по відношенню до образотворчого мистецтва. Культура живопису, як і музики, супроводжується величезним обсягом мовних текстів, і це не примітивні пояснення, а дійсно серйозні тлумачення зображеного в світлі його змістової основи. Проте, виявляється, що таке мовне розкриття зображеного допомагає і зоровому сприйняттю, відкриває живопис. Яскравим прикладом такої інтерпретації може слугувати "відкриття" Г. Гегелем голландського живопису, який, як відомо, до появи його "Естетики" залишався на периферії європейського живопису. Якщо ж звернутися до деяких сучасних течій, то можна швидко переконатися в тому, що без текстового супроводу, без словесного коментаря сприйняття живописних полотен може виявитися доволі складним завданням. І це стосується не лише абстрактного живопису: багато форм старого мистецтва, або такі, що представляють зовсім іншу культурну традицію, незважаючи на оманливу візуальну доступність, таять в собі багато прихованих смислів, які не можна отримати без звернення до відповідних текстових коментарів. Так, щодо творчості Рафаеля А. Шопенгауер справедливо відзначив, що "простими" його картини здаються тільки посереднім і неосвіченим людям. Таким чином, живопис, подібно музиці, може бути розглянутий як мова образотворчих образів. Отже живописні полотна за способом існування образів (їх не треба відтворювати як музичні твори) набагато ближчі до книжкових текстів, так що аналогія із семіосферою в даному разі є цілком обґрунтованою. Що ж стосується національно-забарвлення мов світу, то воно настільки очевидне, що не потребує особливих доказів.

Але якщо розглядати живопис і музику як мови художніх образів, то виникає питання про сенс перекладу їх на мову слів – мову в загальноприйнятому значенні терміна. Проблему можна сформулювати так: візуальні або звукові форми, утворюючи цілісні фрази та тексти, здатні висловлювати певні смисли; людина, яка володіє цією мовою музичних або живописних образів, виявляється в змозі сприйняти ці смисли без допомоги словесної мови; в такому разі переклад музичного тексту в словесний опис постає перекладом одного і того ж змісту в іншу форму. Оскільки це має місце в дійсності, то зрозуміло, що словесна форма повинна мати особливі властивості, що змушують використовувати її в якості універсального інструмента вираження смислів. Так що на протиположності поширеному вислову "тут все зрозуміло і без слів", в дійсності саме словесна форма вносить необхідну ясність. Що ж стосується твердження, що подібна форма забезпечує можливість практично невичерпної глибини змісту, яку неможливо до кінця виразити словами, то варто з цього приводу відзначити, що вимога вичерпного вираження сенсу образу настільки ж неможлива, як і вимога формулювання абсолютної істини.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що саме мова слів виявляється найбільш адекватним способом вираження змістової сфери, саме словесна форма забезпечує точну і загальнозрозумілу фіксацію значення. Мова є універсальною формою культури, вона виконує роль інтегруючого механізму різних культурних форм в єдину цілісну систему. Змістовий зв'язок базисних елементів мови з предметними формами людської діяльності розкривається діяльнісною теорією, і дає змогу їй бути загальною формою вираження людської культури, історично визначеного способу людської життєдіяльності.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 423 с.
2. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. Москва : "Прогресс", 1993. 501 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.

4. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч. в 6-ти томах. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. С. 5–361.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : "Прогресс", 2001. 400 с.
6. Ильенков Э. Соображения по вопросу об отношении мышления и языка (речи) // Вопросы философии. 1977. № 6. С. 92–96.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
8. Кассирер Э. Философия символических форм. Т. 1: Язык. Берлин, 1923 [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/philosoph/kassirer-phil_simv_form-1-8l.pdf
9. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национального менталитета. Москва : ЧеРо, 2003. 349 с.
10. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. Москва : Гнозис, 1992. 272 с.
11. Лурия А. Р. Язык и сознание. Москва : Изд-во Московск. унит-та, 1979. 320 с.
12. Мельников Г. П. Системология и языковые аспекты кибернетики. Москва : Сов. радио, 1978. 368 с.
13. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Москва : Педагогика-Пресс, 1994. 526 с.
14. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : "Прогресс", 1993. 656 с.
15. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование. Москва : Наука, 1977. 338 с.
16. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. Наука и языкознание. Лингвистика и логика // Новое в лингвистике. Москва, 1960 [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/whorf-60.htm>
17. Шопенгауер А. О воле в природе. Мир как воля и представление. Москва : Наука, 1993. Т. 2. 672 с.

References

1. Bakhtin, M. M. (1979). Aesthetics of verbal creativity. Moscow: Iskusstvot [in Russian].
2. Bühler, K. (1993). Theory of Language. A representative function of the language. Moscow: Progress [in Russian].
3. Vezhbitskaya, A. (1996). Language. Culture. Cognition. Moscow: Russkie slovari [in Russian].
4. Vygotsky, L. S. (1982). "Thinking and Speech". Collected Works in 6 volumes. Moscow: Pedagogika, 2, 5-361 [in Russian].
5. Humboldt, W. (2001). Background. Selected works on linguistics. Moscow: Progress [in Russian].
6. Pyenkov, E. (1977). "Considerations on the question of the relationship of thinking and language (speech)". Questions of philosophy, 6, 92–96 [in Russian].
7. Karasik, V. I. (2002). Language circle: personality, concepts, discourse. Volgograd: Peremena [in Russian].
8. Cassirer, E. (1923). Philosophy of symbolic forms. Vol. 1: Language. Berlin. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/kassirer-phil_simv_form-1-8l.pdf [in Russian].
9. Kornilov, O. A. (2003). Language pictures of the world as derivatives of the national mentality. Moscow: CheRo [in Russian].
10. Lotman, Yu. M. (1992). Culture and Explosion. Moscow: Gnosis [in Russian].
11. Luria, A. R. (1979). Language and Consciousness. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
12. Melnikov, G. P. (1978). Systemology and linguistic aspects of cybernetics. Moscow: Sovetskoe radio [in Russian].
13. Piaget, J. (1994). Speech and thinking of the child. Moscow: Pedagogika-Press. [in Russian].
14. Sepir, E. (1993). Selected Works on Linguistics and Culturology. Moscow: Progress [in Russian].
15. Solntsev, V. M. (1977). Language as a system-structural formation. Moscow: Nauka [in Russian].
16. Whorf, B. (1960). "The relation of norms of behavior and thinking to language. Science and linguistics. Linguistics and Logi". New in Linguistics. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/whorf-60.htm> [in Russian].
17. Schopenhauer, A. (1993). About the will in nature. The world as will and representation. Vol. 2. Moscow : Nauka [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.03.2018 р.